

Delftse kleurproeven of wandelstokknoppen?

1

 Plateelbakkersproeven, tinglazuuraardewerk, Delft, ca. 1750, privécollectie, foto Erik en Petra Hesmerg

Een mix van plateel en porselein

Hoewel lokale liefhebbers al sinds de negentiende eeuw productieafval van de Delftse faience-industrie verzamelen, bestaan er nog veel onduidelijkheden rondom dit internationaal vermaarde product. Dat productieafval ons meer kan onthullen over het assortiment en het productieproces van de Delftse bedrijven zal blijken uit de navolgende bijdrage.

Suzanne Klüver

Als in de jaren tachtig van de twintigste eeuw productieafval wordt gevonden op de locaties van de Delftse plateelbakkerijen *Het Gecroond Porselein* (1645-1753) en *De Vergulde Boot* (1612-1770) is bij de vindsters niet in alle gevallen duidelijk om wat voor soort materiaal het nu precies gaat. Het betreft namelijk niet alleen tinglazuuraardewerk, maar een deel van de aangetroffen producten lijkt te bestaan uit porselein. Dit artikel vormt een verkenning van dit materiaal, waarin door middel van kunsthistorisch onderzoek voor het eerst ook een poging wordt gedaan deze archeologische artefacten te duiden. Het voornaamste doel is het in bredere kring bekend maken van deze vondsten.

Kleurproeven

In het boek *Delfts wit. Het is niet alles blauw dat in Delft blinkt*, wordt een deel van de wit en blauw gekleurde glazuurproeven uit de vondst van een onbekende plateelbakkerij uit de binnenstad van Delft afgebeeld, die inmiddels geïdentificeerd kan worden als *Het Gecroond Porselein*¹. Hierbij wordt echter niet ingegaan op de betekenis van deze vondst. Op kleine, bolle schijfjes klei werd door de plateelbakker glazuur met pigmenten aangebracht om de kleuren te testen (afb. 1 en 2). Zo kon de producent zien hoe kleuren zich ontwikkelden tijdens verhitting, maar ook welke kleuren over elkaar heen

gebruikt konden worden. Ook de dikte en plasticiteit van het glazuur werd meegenomen in de beoordeling. De groep van blauwe en witte kleurproeven is maar een klein gedeelte van een grotere collectie productieafval die verzameld is uit dezelfde Delftse vondstlocatie. Zo zijn er naast blauwe en witte proeven ook versies in geel, mangaan, groen, rood en wit in verschillende schakeringen.

Een Delftse vondst die vergeleken kan worden met deze kleurproeven betreft een groep van 'porseleinen' knoppen die werd gevonden tussen plateelafval van werkplaats *Het Gecroond Porselein* (afb. 3 en 4). Het gaat

2

 Grotere groep plateelbakkersproeven uit dezelfde collectie

3

Knoppen, porselein,
Delft?, ca. 1750,
privécollectie

4

Knoppen, porselein,
Delft?, ca. 1750,
privécollectie

5

Wandelstok en knop,
hout, schildpad,
porselein, bladgoud,
anoniem,
ca. 1750 - ca. 1775,
collectie Rijksmuseum
Amsterdam, inv.nr.
BK-NM-12519

daarbij niet alleen om knoppen die gekleurd zijn zoals de glazuurproeven van afbeelding 1, maar ook om beschilderde en ongedecoreerde exemplaren. Een deel van deze keramische voorwerpen is al in de jaren tachtig van de twintigste eeuw geschonken aan Museum Prinsenhof Delft en bevindt zich nog steeds in de collectie. Recentelijk is het biscuitgoed dat onderdeel was van deze zelfde vondst geschonken aan de archeologische dienst van de gemeente Delft. Andere typen keramiek, zoals geglazuurde faïence, bevonden zich niet tussen dit vondstmateriaal. Werkplaats *Het Gecroond Porselein* is niet de enige locatie waar de geglazuurde knoppen zijn gevonden, ook op de locatie van plateelbakkerij *De Vergulde Boot* zijn vergelijkbare objecten aangetroffen. Dit is onder meer interessant, omdat hieruit blijkt dat meerdere plateelbakkers hetzelfde kleurenpalet gebruikten.

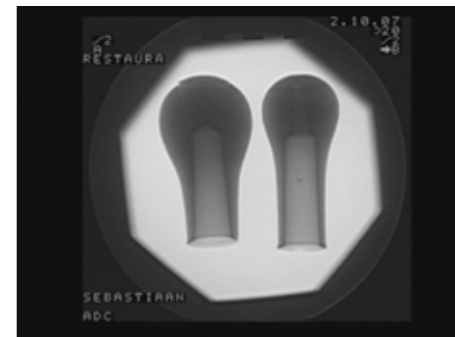
Wandelstokknoppen

De vraag die zich opdringt, is waar de knoppen voor hebben gediend. Op het eerste gezicht lijken de voorwerpen geduid te kunnen worden als knoppen voor wandelstokken (afb. 5). In de zeventiende en achttiende eeuw wordt een wandelstok ook wel een *rotting* genoemd. Deze term is afkomstig van het woord riet (rotan), waarvan de stokken zijn gemaakt. Ze werden door de VOC compleet met ivoren knop vanuit Azië geïmporteerd. De stokken zijn dus vooral uitgevoerd met knoppen van ivoor, maar ook gouden, zilveren en porseleinen knoppen komen voor. Uit opgravingen in ons land zijn diverse voorbeelden van ivoren knoppen bekend (afb. 6 en 7) en ook op schilderijen zijn deze vaker afgebeeld. Op het schilderij van Mattheus van den Broucke (1620-1685), lid van de Raad van Indië, is een rotting met een gouden knop te zien (afb. 8). In de (late) zeventiende eeuw zijn er ook enkele vermeldingen over rottingen met bijvoorbeeld zilverbleslag of met een yvoore gladde knop te vinden in kranten². De oudste vermelding van een 'rottingknop' in krantenadvertenties komt voor in 1731 en vanaf dan worden rottingen vooral genoemd in advertenties van winkels die curiositeiten en zogenaamde galanterieën verkopen, zoals knoppen, horlogekettingen, dozen voor snuiftabak en paraplu's³.

Christiaan Jörg vermeldt in zijn publicatie *Porcelain and the Dutch China trade* twee jaren waarin Chinees porseleinen rottingknoppen door de VOC geïmporteerd worden: 1737 en 1743⁴. Het gaat daarbij om exemplaren die gedecoreerd zijn in onderglazuur blauw (afb. 9 t/m 11), Chinees imari,

6

Wandelstokknoppen,
ivoor, ca. 1600 – 1700,
collectie Museum
Boijmans van
Beuningen, inv.nr.
F 10689 (KN&V)

7

Röntgenfoto wandelstokknoppen afb. 6.
Hier is duidelijk een doorsnede van de schacht te zien zoals bij de voorbeelden in afbeelding 3.

gekleurde emailles en een donkerblauw glazuur. Voor de Chinese porseleinen versies waarbij bovenglazuur kleuren zijn gebruikt, kan worden opgemerkt dat deze knoppen bij gebruik erg gevoelig moeten zijn geweest voor slijtage. Het kleine aantal vermeldingen van porseleinen knoppen in de VOC-bronnen is wellicht te verklaren doordat er in de achttiende eeuw mogelijk ook via privéhandel knoppen naar Nederland zijn verhandeld. Te oordelen aan het (vrijwel) ontbreken van (fragmenten) van dit soort knoppen uit archeologisch onderzoek is het overigens de vraag of de porseleinen knoppen ooit echt populair zijn geweest. Tot nu toe is alleen een keramieken exemplaar bekend in de collectie van Monumenten en Archeologie Amsterdam (afb. 12).

Een vergelijking

Maar wat doen dergelijke sierstukken, die in de achttiende eeuw toch vooral als mo-

8

Samuel van Hoogstraten,
Portret van Mattheus van
den Broucke, olieverf,
1670-1678,
collectie Rijksmuseum
Amsterdam, inv.nr.
SK-A-158

9

Wandelstokknop,
porselein, China, rond
1740, collectie Museum
Prinsenhof Delft, inv.nr.
R 1711

10

Wandelstokknop,
porselein, China, rond
1740, collectie Museum
Prinsenhof Delft, inv.nr.
R 1390

11

Wandelstokknop,
porselein, China, rond
1740, collectie Museum
Prinsenhof Delft, inv.nr.
R 1710

12

Wandelstokknop, soft-
paste porselein, Frank-
rijk?, 1750-1775,
collectie Monumenten en
Archeologie Amsterdam,
foto Harold Strak

13

Wandelstokknop,
soft-paste porselein,
Frankrijk, 1750-1775,
collectie Museum
Prinsenhof Delft, inv.nr.
R 1712

dieus accessoire dienden, in een vondst met plateelbakkersafval? Wandelstokknoppen van Delfts aardewerk zijn niet bekend. Waarschijnlijk komt dit omdat tinglazuuraardewerk te zacht is en daarom niet sterk genoeg is om het eventuele gewicht van de wandelaar of de druk die deze op de stok uitoefent goed te kunnen verdragen. Om meer duidelijkheid over de stukken te krijgen, is het interessant om een aantal wandelstokknoppen uit collecties van Nederlandse musea te vergelijken met deze archeologische vondst. In de collecties van het Rijksmuseum, Keramiekmuseum Princessehof, het Groninger Museum, Museum Prinsenhof Delft en het Zeeuws Museum zijn diverse wandelstokknoppen te vinden. Van de 54 bekeken knoppen zijn er 19 afkomstig uit China. De rest is afkomstig uit Europese fabrieken en dan betreft het voornamelijk *pâte tendre* wandelstokknoppen uit de fabriek St. Cloud bij Parijs (19 exemplaren - zie TABEL).⁵

Het valt meteen op dat het 'experimentele' materiaal uit de Delftse bodem in twee groepen uiteen valt: blauwwit gedecoreerde stukken en polychrome stukken. Van deze

laatste groep zijn er geen exemplaren te vinden in de hier besproken museale collecties. Wanneer de blauwwit gedecoreerde stukken uit Parijs en China uit de onderzochte museumcollecties met elkaar worden vergeleken, valt in eerste instantie de vergelijkbare vorm van de objecten op (afb. 13 t/m 15). De wandelstokknoppen hebben aan de onderzijde een smalle schacht die uitloopt in een duidelijke ronding aan de bovenzijde. De blauwwitte stukken uit het productieafval van de Delftse plateelbakkerijen zijn weliswaar vergelijkbaar, maar ze missen de sierlijke ronding en zijn wat rechter van vorm. Echter, de decoraties erop komen wel sterk overeen (afb. 16). Zo zijn er vergelijkbare randdecoraties geschilderd en alle stukken hebben een bloem aan de bovenzijde. Het lijkt er dus op dat het hier gaat om Delftse kopieën van Chinese en/of Franse voorbeelden.

Bij de groep monochrome knoppen uit de archeologische vondst valt in eerste instantie de overeenkomst in kleur met de glazuurproeven op (afb. 17). Bij nauwkeuriger onderzoek van de knoppen is te zien dat de gekleurde glazuren niet bij alle stukken

succesvol uitpakten. Daarnaast hebben de knoppen uit beide afvalstorten allerlei verschillende vormen en groottes. En dat geldt ook voor de gaten aan de onderkant waarin de stok geplaatst moest worden. Deze zijn afwisselend cilindrisch, samengeknepen, driehoekig of vierkant. Het is dus de vraag of (al) deze stukken echt bedoeld waren voor gebruik op wandelstokken of dat het hier vooral experimenten betreft. Zelfs kunnen we niet uitsluiten dat het vooral ging om kleurtesten op een nieuw soort (elders vervaardigd) materiaal.

Vroeg porselein in Nederland

Met de komst van industrieel aardewerk uit Engeland en de introductie van Europees porselein door de Duitse fabriek in Meissen, wordt het voor de Delftse plateelbakkers steeds moeilijker om hun producten te verkopen. Diverse Delftse fabrieken probeerden hierop nieuwe producten te ontwikkelen, maar dat mocht niet altijd baten. Een andere mogelijkheid was bijvoorbeeld het beschilderen van ongedecoreerd Chinees porselein met bovenglazuur emailles, ook wel Amsterdams bont genoemd. Het was één van de initiatieven waarmee de Delftse plateelbakkers een nieuwe markt probeerden aan te boren. Er moet hierbij wel worden opgemerkt dat Amsterdams bont vooral bekend is als serviesgoed, en hiervan zijn op beide locaties die het productieafval met de wandelstokknoppen opleverden, geen voorbeelden of fragmenten aangetroffen.

Adri van der Meulen en Paul Smeele legden de experimentele kant van de Delftse plateelbakkers al gedeeltelijk bloot in hun artikel 'Roomcouleurd aardewerk'.⁶ Hierbij

worden de Engelse creamware-imitaties tussen 1778 en 1800 behandeld. In dit artikel wordt duidelijk dat er nog maar weinig bekend is over de experimenten die plateelbakkers deden op het gebied van andere keramiektypen. We mogen op grond van de hier besproken vondsten dus niet uitsluiten dat ze (al eerder) ook experimenteerden met de productie van (*soft-paste*) porselein.

In 1753 worden drie Delftse plateelbakkerijen opgeheven. Hierbij wordt door het St. Lucasgilde bepaald dat zich geen nieuwe bedrijven die aardewerk produceren mogen vestigen, om meer concurrentie te voorkomen. Onder de faillissementen van dat jaar is ook *Het Gecroond Porceleyn*, waarvan een deel van de archeologische vondsten afkomstig is.⁷ Deze kleurproeven en 'porseleinen' knoppen zijn dus in ieder geval voor 1753 te dateren. Mogelijk zijn de wandelstokknoppen gemaakt van aardewerk waaraan kaolien werd toegevoegd, mogelijk betreft het ongedecoreerde importen. Vreemd zijn in dat geval de vervormde exemplaren die zich onder de vondsten bevinden. Als de knoppen inderdaad experimenten voor de productie van porselein betreffen, dan zijn deze ruim voor het ontstaan van de eerste Nederlandse porseleinfabriek gedaan.⁸ Overigens leverden de proeven blijkbaar niet het gewenste resultaat op, een vervolg ontbreekt immers. Om meer precies te kunnen bepalen hoe de knoppen nu precies geïnterpreteerd moeten worden, is meer onderzoek nodig.

Tot slot

Er zijn nog veel onduidelijkheden over de vondsten uit de plateelbakkerijen *Het Gecroond Porselein* en *De Vergulde Boot*.

14 Wandelstokknop,
soft-paste porselein,
Frankrijk, 1750-1775,
collectie Museum Prin-
senhof Delft, inv.nr.
R 1713

15 Wandelstokknop, soft-
paste porselein, Frank-
rijk, 1750-1775,
collectie Museum Prin-
senhof Delft, inv.nr.
R 1714

16 Knoppen, porselein/aar-
dewerk, Delft,
1750-1800,
collectie Museum
Prinsenhof Delft,
inv.nr. 143 1-20

	inventarisnummer	productieplaats	materiaal
Groninger Museum	18990196	St. Cloud	pâte tendre
	19530050	China	porselein
	19780140	China	porselein
	18990089	China	porselein
	18990197	St. Cloud	pâte tendre
	19180155	China	porselein
	19480068	Europa	porselein
	19900022	Frankrijk	porselein
	19600173	China	porselein
Rijksmuseum	BK-17404	Meissen	porselein
	BK-NM-8822	St. Cloud	pâte tendre
	BK-NM-8427	Meissen	porselein
	BK-NM-8820	St. Cloud	pâte tendre
	BK-NM-8819	St. Cloud	pâte tendre
	BK-NM-8824	St. Cloud	pâte tendre
Keramiekmuseum Princessehof	NO 10074.A	St. Cloud?	pâte tendre
	NO 10074.B	China	porselein
	NO 10074.C	China	porselein
	NO 10074.D	Europa	porselein
Museum Prinsenhof Delft	R 1390	China	porselein
	R 1710	Europa	porselein
	R 1711	China	porselein
	R 1712	St. Cloud	pâte tendre
	R 1713	St. Cloud	pâte tendre
	R 1714	St. Cloud	pâte tendre
	R 2266	Europa	porselein
	R 2267	Europa	porselein
Zeeuws Museum	AB1040	Meissen	porselein
	AB1626-03	China	porselein
	AB1627-02	Duitsland	porselein
	AB1626-05	China	porselein
	AB1627-01	China	porselein
	AB1046	Meissen	porselein
	AB1626-04	China	porselein
	AB1626-01	China	porselein
	AB1625-03	China	porselein
	AB1625-02	China	porselein
	AB1625-01	China	porselein
	AB1050	St. Cloud	pâte tendre
	AB1045	Meissen	porselein
	AB1625-04	China	porselein
	AB1049	St. Cloud	pâte tendre
	AB1047	St. Cloud	pâte tendre
	AB1044	Meissen	porselein
	AB1051	St. Cloud	pâte tendre
	AB1052	St. Cloud	pâte tendre
	AB1626-02	China	porselein
	AB1048	St. Cloud	pâte tendre
	AB1042	Meissen	porselein
	AB1043	Meissen	porselein
	AB1041	Meissen	porselein
AB1669-02	St. Cloud	pâte tendre	
AB1669-01	St. Cloud	pâte tendre	
AB1669-01	St. Cloud	pâte tendre	

17
Plaatelbakkersproeven en knoppen, tinglazuur-aardewerk en porselein, Delft?, ca. 1750, privécollectie

Werden de porseleinen knoppen kant-en-klaar geleverd door andere porseleinproducenten of was er kaolien in de werkplaatsen aanwezig? En waarom verschillen de vormen zo sterk van elkaar? Het blijft dus vooralsnog onduidelijk of het gaat om eigen producten of om (B-keus)producten uit andere fabrieken, die in Delft zijn gebruikt voor het testen van nieuwe materialen of kleuren. Daarbij is de connectie tussen beide plaatelbakkerijen, waaruit hetzelfde vondstmateriaal afkomstig is, ook een interessant gegeven. Het is niet ondenkbaar dat Gerard den Appel, eigenaar van *De Vergulde Boot*, het productiemateriaal voor zijn eigen fabriek heeft verworven na de opheffing van *Het Gecroond Porselein* in 1753. Het materiaal van de verschillende stukken zal beter (chemisch) geanalyseerd moeten worden, waarbij ook een bredere vraagstel-

ling wordt geformuleerd. Opvallend zijn de twee donkergroene knoppen, niet alleen in formaat, maar ook in gewicht. Ze voelen namelijk veel lichter aan dan de blauw-wit gedecoreerde objecten. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat er ook geëxperimenteerd is met verschillende kleimengsels. Door deze archeologische vondsten te vergelijken met museale objecten is een eerste stap gezet voor wat betreft de determinatie ervan. Het moge echter duidelijk zijn dat er nog veel vragen overblijven. Tegelijkertijd laten deze vondsten zien dat het productie-verhaal van het Delftse aardewerk zeker nog niet volledig verteld is. Wellicht zijn er meer van dit type vondsten bekend uit Nederland of elders uit Europa. Hopelijk vormt deze vondstmelding een aanzet tot verder onderzoek.

Literatuur

M.S. van Aken-Fehmers, e.a. (red.) *Delfts wit. Het is niet alleen blauw dat in Delft blinkt / White Delft. Not just blue* (History of a national product. Volume V), Den Haag/Zwolle 2013

W. Hoekstra-Klein, *Geschiedenis van de Delftse plaatelbakkerijen*. Deel 1, 'De Vergulde Boot', Delft 1999

C.J.A. Jörg, *Porcelain and the Dutch China trade*, Den Haag 1982.

A. van der Meulen & P. Smeele, 'Roomcouleurd aardewerk. Laat achttiende-eeuwse experimenten met Delft in de hoofdrol.' In: *Vormen uit Vuur* 188 (2004), pp. 2-18.

Noten

1 Van Aken-Fehmers 2013, p. 196.

2 In de Oprechte Haerlemsche Saturdaegse courant nr. 34 van 25-08-1685 wordt melding gemaakt van verschillende gestolen voorwerpen, waaronder divers 'rotting beslag' van zilver. In de Amsterdamse Donderdagse courant nr. 71, 12-06-1692 wordt een ivoren wandelstokknop genoemd in een beschrijving.

3 Deze datering is gebaseerd op de collectie kranten die te raadplegen is op www.Delpher.nl.

4 Jörg 1982, p. 306; in 1737 werden ruim 10.000 knoppen geïmporteerd en in 1743 iets minder dan 11.000.

5 Hierin zijn de knoppen uit de archeologische collectie van Museum Prinsenhof Delft niet meegenomen.

6 Smeele en Van der Meulen 2004.

7 Hoekstra-Klein 1999, p. 66 (BU 1427, notaris Cornelis van der Sleijden, Archief Delft).

8 Er wordt tot nu toe aangenomen dat het eerste Nederlandse porselein door de Weesper porseleinfabriek (1759-1771) werd gemaakt.